

Pirmasis judintojas ir Universumo vieningumo problema

Vytautas Rimvydas Litvinas

Vilniaus universitetas

Filosofijos fakultetas

Didlaukio g. 47

LT-2057 Vilnius, faks. (370-2 76 18 90)

Platono pasiūlyta ontinė universumo sistema sugebėjo patenkinti kai kuriuos intelekto keliamus reikalavimus, tačiau neatsakė į pagrindinį, dabar jau iš naujo formuluotiną klausimą: *Kaip reiškiniai susiję su būties?*, o formuluojant aristoteliškai: *Kaip reiškiniai gali egzistuoti atskirai nuo savo būties?* Platono bandymai paaiškinti šį ryšį tarpiniais elementais nebuvo logiškai nepriekaištingi ir išlaikė akivaizdžius pralogiškojo *participation mystique* požymius, kuriuos pašalinti ir ryžosi Platono mokinys ir peripatetikų mokyklos įkūrėjas Aristotelis. Jo teorijos nevertėtų priešpriešinti Platono sistemai, kaip kartais daroma dėl Platono kritikos, kurios taip gausu Aristotelio raštuose. Apie patirtus sunkumus užsimena ir jis pats [Parm., Epist. VII]. Iš esmės reiktų pritarti peripatetikų mokyklą traktuojantiems kaip platonizmo atšaką, kaip „platonizmo idėjų patikslinimą“ [3, 87], būtent idėjų tarpusavyo santykių ir jų santykių su reiškinais kriti-

nį tikslinimą. Kaip tik čia galima ieškoti Aristotelio logikos, kaip mokslo, ištakų¹.

Siekdamas sumažinti skilusio vieno pasaulėvaizdžio, sąlygoto *participation mystique* ryšių tarp reiškinių praradimo, sudėtinių dalių antagonizmą, bei bandydamas įveikti logionius prieštaravimus, Aristotelis tikslina sąvokas ir priverstas stratifikuoti universumą, kurio (skirtingais lygmenimis) sąvokos įgyja skirtingas reikšmes. Šitaip Aristotelis kompensuoja sąvokos simbolinio turinio daugiaprasmiškumo praradimą ir, atsižvelgdamas į tai, koreguoja daikto *būties* apibrėžimą. Siekdamas patikslinti sąvokas, atriboti jas nuo logiškai nepagrįstų praloginio mąstymo ryšių, Aristotelis formuluoja „būties“, t. y. tapatumo, dėsnį². Šiuo pagrindu suformulavęs pirmąjį logikos dėsnį, Aristotelis bando sukonkretinti žodžio vietą universumo struktūroje: jam suteikiama loginė sąvoka. Vertindamas sofistų reliatyvizmą,

¹ <...> Herakleitas ir Platonas dialektiką įveda į pačią sąvokų sistemą, taip išreiškdami visumos pastovumą; formaliosios logikos kūrėjas atiduoda pirmenybę kategorijų, išreiškiančių nekintamą universumo prasmę pastovumui, tačiau šiuo atveju kinta jų reikšmė įvairiais ontiniais lygmenimis [3, 86]. Taigi, fiksuojant griežtą sąvokų prasmę, sudaromos prielaidos logikos mokslui atsirasti.

² „<...> negalima, kad vienas ir tas pats tuo pačiu metu būtų ir nebūtų būdingas vienam ir tam pačiam vienu ir tuo pačiu atžvilgiu <...>, žinoma, pats patikimiausias iš visų pradų, jam tinka anksčiau duodas apibrėžtas (pats patikimiausias iš visų pradų tas, kurio atžvilgiu neįmanoma suklysti – V. R. L.)“ [Met. III 1005b20].

Aristotelis sieja jį, jei jis nėra eristinės kilmės, su jutiminiu patyrimu [Met. IV 5 1009e5–25], nes būtent jutimais patiriama, kad priešybės kyla viena iš kitos. Tokį požiūrį grindžia Anaksagoras ir Demokritas³. Akivaizdu, kad loginis jutiminis tikrovės prieštarumas, skatinęs Platoną kurti aukštesnio ontinio rango idealią tikrovę, verčia Aristotelį taip pat įvesti „tikrovės modus“. Jokiam realiai egzistuojančiame daikte, kaip pirminėje būtyje, negali slypėti priešybių, kadangi pastaroji yra nebuvimo požymis. Matome, kad šiuo atveju, susidūręs su senąja „jutiminės patirties“ problema, Aristotelis, sekdamas elėjiečiais, daro išvadą, kad logiškai prieštaringa tikrovė yra „neteisinga“, vadinasi, nereali⁴.

Todėl sofistų mokymai susilaukia didžiulio Aristotelio dėmesio. Jau anksčiau minėta, kad nepriklausomai nuo to, kokių sumetimų skatinami sofistai teigia reliatyvizmą ir agnosticizmą jų tiesiogiai ar netiesiogiai liečiamas klausimas ypač svarbus: tai pati buvimo galimybė. O tai ir pabrėžia Aristotelis, sakydamas, kad jei apie tą patį reiškinį tuo pačiu metu galima kažką teigti ir neigti tuo pačiu aspektu, vadinasi, niekas neegzistuoja, ir, be to, viskas būtų viena [Met. IV 4 1008a20–30].⁵ Čia konkrečiai turima galvoje Herakleito mokymas, kuriame galima

įžvelgti Absoliuto sklaidos modų participacines sąsajas, piktinančias Aristotelį. Protagoriškasis mokymas, pripažįstantis bet kurių teiginių teisingumą, savo ruožtu implikuoja tokią situaciją, kai pažįstantysis ir pažįstamasis ištirpsta tokia „pažinimo“ procese ir tampa mistinių vienu⁶, o tai irgi prieštarauja Aristotelio „būties dėsniumi“⁷. Taigi, kadangi jutiminė patirtis prieštaringa, tapatumo dėsnis nukreiptas konkrečiai prieš ją. Todėl santykiyje *vardas* – *reiškinys* pasirenkamas *vardas*, atitinkamai modernizuojant jo turinį, suteikiant jam loginės sąvokos bruožų. Tačiau Aristotelis, kaip ir Platonas, susiduria su ta pačia problema: koks santykis tarp būties (šiuo atveju – *vardo*) ir reiškinio?

Platoniškasis sprendimo būdas Aristoteliui nepriimtinas kaip neišbaigtas ir neatitinkantis tapatumo dėsnio. Nebaigtumas – tai nenustatytas ryšys tarp reiškinio ir idėjos. Tarpiniai elementai – skaičiai ar kas kita, jei jis yra daiktuose, netenkina ir tapatumo dėsnio⁸. Nors ne visiškai aišku, kaip suvokiami tie tarpiniai elementai, tačiau Aristoteliui jie yra kūniški, kaip yra „kūniška“ erdvė – vieta Demokritui, kaip, kalbant paradoksaliai, antikiniam graikui yra kūniškas „niekas“. Praradę participacinį ryšį su savo „atvaizdais“, platoniškieji „elementai“ pra-

³ Tačiau jie „tam tikra prasme teisūs, tam tikra – klysta. Reikalas tas, kad apie esantį kalbama dvejopai, taip, kad vienu atveju galimas atsiradimas iš ne-sančio, o kitu – ne; vienas ir tas pats gali būti kartu ir esančiu, ir nesančiu, bet ne tuo pačiu atžvilgiu. Ir tikrai, potencialiai vienas ir tas pats gali būti [kartu] priešybės, bet aktualiai – ne <...> esančiajame yra ir tam tikra kita būtis, kuriai nebūdingas nei judėjimas, nei nnykimas, nei atsiradimas [Met. IV 5 1009a35].

⁴ „<...> būti – tai būti prasminiu apibrėžtumu ir, antra vertus, turėti išbaigtą prasminį apibrėžtumą – reiškinia būti“ (3, 90).

⁵ Tačiau tai kaip tik ir yra *participation mystique* ypatybės. Toks mistinis egzistavimas visiškai metenkina Aris-

totelio prieštaravimo dėsnio, taigi ne-egzistuoja ir kartu yra viena.

⁶ Šis procesas gerai žinomas archajinei pasaulėžiūrai.

⁷ <...> dėl to, kad supratimą jie tapatina su jutimniais potyriais, o šiuos laiko tam tikru pokyčiu, jiems reikia pripažinti tikrą viską, o tai atsiveria pojūčiams <...> Ir tikrai Empedoklis tvirtina, kad, keičiantis mūsų būsenai, keičiasi ir mūsų supratimas [Met. IV 5 1009b13–18].

⁸ <...> tokiu atveju būtų būtina, kad du kūnai užimtų tą pačią vietą ir kad tarpiniai elementai nebūtų nejudrūs, jei jau jie yra judančiuose, jutimais patiriamuose daiktuose [Met. III 2 998a13].

randa bet kokį ryšį ir prasnę⁹. O jei šie tarpiniai elementai apskritai yra ne daiktuose, tai jų postulavimas tampa beprasmis, nes visai nepadeda suvokti sąsajos tarp reiškinio ir jo idėjos.

Aristoteliumi, kaip ir visai antikajai, ši problema yra išvestinė prado (αρχε) atžvilgiu. Tad ir pradeda ją spręsti tiriant prado klausimą. Ir pradeda Aristotelis, kuris su jam būdingu kruopštumu imasi prado nustatymo¹⁰. Aristotelis aiškiai suvokia priešastį, sąlygojančią tai, kad pirminių elementų atžvilgiu Platonas susiduria su sunkumais ir neišvengia prieštaravimų. Jei pradmenų ir elementų atžvilgiu, iš kurių turėtų susidėti daiktai-reiškiniai, pirmenybę reiktų pripažinti ne giminėms, Aristotelio modernizuotiems vardams, tai Platono idėjos negali būti laikomos daiktų-reiškiniių elementais¹¹ [Met. III 3 998a201]. Taigi Aristoteliumi pagaliau pavyksta suformuluoti problemą: daikto kaip vardo ir daikto kaip reiškinio supriešinimas, atsirandantis augančios intelektualinės refleksijos sąlygomis. Tai, kas daug vėliau pateikiama kaip pagrindinis fi-

losofijos klausimas¹², šiuo požiūriu gali būti suformuluota kaip reiškinio ir jo vardo pirmumo problema.

Jutimais patiriamas pasaulis netenkina Aristotelio būties dėsniu, „kurio atžvilgiu neimanoma suklysti“, todėl daiktas-reiškinys turi būti paaukotas vardan daikto-vardo¹³. Ir čia Aristotelis žengia iš principo naują žingsnį: siekdamas išvengti reiškinio ir sąvokos priešpriešos, Aristotelis įveda potencialios ir aktualios tikrovės sampratą, o siekdamas išvengti reiškinio vidinio prieštaravimo, jis atsisako herakleitiško vienos priešybės kildinimo iš kitos koncepcijos ir įveda substratą – materiją, kuri suderinama su priešybėmis ir potencialiai gali egzistuoti su jomis, tačiau aktualiai – ne [Met. XII 2 1069b8]. Taigi esantis, kaip reiškinys, gali vienyti priešybes, nepriklausydama joms¹⁴. Aristotelis, siekdamas suvienyti reiškinį su jo esme, pripažįsta egzistuojant jame tam tikrą nebūties formą – stoką (στερησις), t. y. formos priešybę. Tad, Aristotelio nuomone, reiškinį sudaro triada: forma, stoka ir jų substratas – materija [Met. XII 2 1069b33]. To-

⁹ „<...> „sudalyvavimas“ – tai tik naujas vardas: pitagoriečiai tvirtina, kad daiktai egzistuoja mėgdžiodami skaičius, o Platonas, [pakeitęs vardą] – kad per „dalyvavimą“. Bet kas tai yra „dalyvavimas“, arba idėjų mėgdžiojimas, tai ištirti jie paliko kitiems“ [Met. I 6 978b10].

¹⁰ „Taigi visiems pradams bendra tai, kad jie yra tie pirmieji, iš ko tai ar kita yra arba atsiranda, arba pažįstama, to vieni pradai yra daiktuose, kiti – ne. Taigi ir prigimtis, ir elementas, ir užmanymas (διανοια), ir sprendimas, ir būtis (ουσια), ir tikslas yra pradai <...>“ [Met. V 1 1013a19–20].

¹¹ „Šitų apmąstymų pagrindu galima sakyti, kad giminės – ne daiktų pradmenys. Bet kadangi mes kiekvieną daiktą pažįstame per apibrėžimą, o apibrėžimo pradmenys – tai giminės, būtina, kad giminės būtų ir apibrėžiamojo pradmenys. Ir jei įgyti daiktų pažinimą – tai įgyti rūšių pažinimą, pagal kurį daiktai įgyja savo pavadinimą, tai giminės bet kuriuo atveju yra rūšių pradai“ [Met. III 3 998b3–8].

¹² Turimas omenyje dialektinis materializmas.

¹³ „Ir iš tikro pradmuo ir priešastis turi būti ne tuose daiktuose, kurių elementai jie yra, t. y. sugebėti egzistuoti atskirai nuo jų. O kokių kitu pagrindu galima pripažinti kam nors egzistavimą ne vienetiniame daikte, jeigu ne tuo, kad jis išsiskiria kaip bendra ir apie viską. <...> taip, kad pradais būtų pirmosios giminės“ [Met. III 3 999a17–24], tačiau „...jei be vienetinių daiktų niekas neegzistuoja, tai reikia manyti, nėra nieko suvokiamo protu, o viskas pažįstama pojūčiais ir apie nieką nėra žinojimo [Met. III 4 999b1–4].“

¹⁴ „Kadangi esatis turi dviguba reikšmę, tai viskas kinta iš esančio galimybėje į esantį aktualiai <...> Taigi ne tik gali atsirasti iš ne-esančio akcidentalai, bet ir [galima pasakyti] viskas atsiranda iš esančio, tačiau iš esančio galimybėje (potencialiai), o ne esančio aktualiai“ [Met. XII 2 1069b19–20].

kia materija įgyja tam tikrų būties bruožų – nepriklausomą buvimą, tačiau tik buvimą potencialiai. Bet tai reiškia, kad jai suteikiamas ir aktyvusis pradas – ji pati yra tam tikra prasme potencija – $\delta\nu\nu\alpha\mu\iota\zeta$, pajėgianti priimti tiek formą, tiek stoką ir aktualizotis, t. y. „realizuotis“¹⁵. Tikrovės modų skaičiaus didinimas tiesiogiai veikia Aristotelio Universumo struktūrą, ji tampa sudėtingesnė, daugiareikšmiškesnė, nes, anot jo, pagrindinė problema, kylanti sprendžiant elementų klausimą, yra klausimas, kaip gali kilti viena priešybė iš kitos, kai elementais pripažįstamos bendrybės.

Akivaizdu, kad, siekiant išvengti skepticizmo ar agnosticizmo, į kurį galiausiai nusirita akademikai, reikia pripažinti esmes egzistuojant kartu su reiškiniais, t. y. išspręsti Platono neišspręstą klausimą: kaip įmanomas šis reiškinų pasaulis (jei jis egzistuoja atskirai nuo savo būties – *ousia*)? Todėl Aristotelio pamatinis teiginys yra

---

¹⁵ „Siekiančiąja pasirodo materija taip, kaip moteriškasis pradas siekia vyriškojo, o neišvaizdus – puikaus, tik skirtumas tas, kad [siekia] ne neišvaizdumas savaime, bet akcidentalai, ir moteriškumas akcidentalai“ [Phys. I 9 192a]. Materijos prigimtis yra dvejopa: vertinama kaip tai, kas yra stokos substratas, ji išnyksta savaime, tačiau vertinama kaip galimybė, ji ne tik negali būti vadinama nesančia, bet jai pripažįstamas ir nesunaikinamumas [Phys. I 9 192a26–30], t. y. Aristotelio materija Universumo ontinėje struktūroje labai svarbi – ją galima sieti su aktualia begalybe – Pirmuoju judintoju, kuriam materija tampa „veikimo erdve“, potencialiai priimančia jo „veikimą“, realizuojančia vieną „būties modų“: „Esantis [prigimtinis pagrindas] kartu su forma yra atsirandančių daiktų bendra priežastis, kaip ir jų motina; kita šios priešybės dalis – tam, kas atkreipia dėmesį į jos daromą blogį, kartais gali pasirodyti ir visai neegzistuojanti (čia turima omeny stoka – VRL). Taip, kaip egzistuoja kažkas dieviško, puikaus ir verto siekiamybės, tai vieną mes vadiname priešingu jam, o kitą – subebantį jo siekti ir linkti į jį iš prigimties [Phys. I 9 192a13–19]. Ir šie „būties modai“ turi savo vietą Universumo hierarchijoje.

toks¹⁶: „pirmosios būtytys“ privalo egzistuoti. Ypač įdomus Aristotelio tvirtinimas, kad pirminės būties skiriamasis bruožas yra tas, kad ji gali priimti prieštaravimus (kaip substratas, kadangi pati prieštaravimų turėti negali). Toliau jis pastebi, kad ir apie kalbą ar nuomonę galima pamanyti tą patį, tačiau yra esminis skirtumas¹⁷ – kalba negali tapti priešybių substratu. Šis Aristotelio pastebėjimas yra visiškai suprantamas – kalba taip pat yra tam tikras būties modas¹⁸, atitinkantis antrąją būtį: vienetinio daikto santykis su savo gimine atitinka reiškinio ir jo vardo santykį. Bet čia Aristotelio ontologija susiduria su prieštaravimu: pats reiškinys savo aktualumu nėra tikslas savaime, jo tapatumas savo formai yra tik potenciali būseną, o aktualybę lemia formos ir stokos dialektinis santykis. Ir pati daikto forma reiškiiasi materija, suteikiančia akcidentalumą, taip žemindama jo ontinį statusą. Todėl radikaliai kinta „antrinės bū-

---

¹⁶ „Visa kita [išskyrus pirmąsias būtis] arba išsisako apie pirmąsias būtis kaip substratus, arba yra jose kaip substratuose. Todėl, jei neegzistuoję pirmosios būtytys, negalėtų egzistuoti ir niekas kitas“ [Kat. 52b4–6].

¹⁷ „Taigi būti paslankiam priimti prieštaravimus savęs pačios permainos dėka – tai [pirminės] būties ypatybė, bent jau pagal būdą [koku jį jai priima] <...> nes apie kalbą ir nuomonę teigiama kaip apie sugebančias priimti priešybes ne todėl, kad jos pačios prisiima kažką, o todėl, kad kažkame kitame pasikeitė būseną: priklausomai nuo to, ar vyksta kažkas, ar ne, ir kalbą vadiname teisinga ar klaidinga, o ne todėl, kad ji pati pajėgi prisiimti priešybes – juk apskritai nei kalba, nei nuomonė nėra kiek ir niekieno neišjudinama“ [Kat. 5 4b1–11].

¹⁸ Apibrėžimas yra „quidditas“ – paženklėjimas, jo loginė išraiška ($\lambda\omicron\upsilon\zeta$). Quidditas – paskutinis rūšinis skirtumas, tai, kuo daiktas yra savaime <...> quidditas – daikto pažinimo riba, o tai reiškia ir paties daikto riba: „Riba vadinama: <...> kiekvieno daikto tikslas (toks yra tai, į ką nukreipti judėjimas ir veiksmas, bet ne tai, iš ko jie kyla, nors kartais ir viena, ir kita – tai, iš ko jie kyla, ir tai, į ką jie nukreipti, o būtent – galinė priežastis); kiekvieno daikto būtis ir quidditas, kadangi quidditas – daikto pažinimo riba; jei pažinimo riba, tai ir daikto [Met. VII 17 1022a4–10].

ties“ traktavimas¹⁹: „pirminės būties“ sąsajos su materija, skirtingai nuo „antrinės būties“, daro jas priklausomas nuo atsitiktinumų. Todėl daikto akcidentalumas tam tikru aspektu antrinės būties iškelia virš pirmųjų joms suteikdamas galimybę realizuotis kitose pirmosiose būtyse, jas lemiant. Vienetiniai daiktai – „pirmosios būtytys“ pasižymi būties visavertiškumu: per savo laikinumą jie praranda loginio įforminimo galimybę, taigi yra prieštaringi savaime [Met. V 15 1040a1–8].

Aristotelio pastangos kovoti su aloginiais participaciniais ryšiais pirmiausia realizuotos jo logikos, kaip mokslo, kūrimu ir potencialios bei aktualios būties sampratų įvedimu. „Aktualios būties“ konstatavimas ir atribojimas nuo „potencialios būties“ turėjo galutinai išspręsti „mąstomos tikrovės“ klausimą. Tačiau dėl tokio tikrovės traktavimo dviprasmiškumo praliginio mąstymo elementai liko ne patys svarbiausi – jiems teko žemesnis ontinis statusas. Taigi galima teigti, kad „potencialioje būtyje“ susidarė erdvė, kurioje įsitvirtino visi daikto-reiškinio *participation mystique* elementai ir kurioje lieka potencialiai realizuojamos žodžio-simbolio kūrybinės galios ir kuri dėl to gali būti traktuojama kaip melo – potencialiai esančios, bet neaktualios būties – šaltinis²⁰.

¹⁹ „Kadangi sudėtinė visuma ir esmė (λογος) – skirtingos būtytys (ουσια) (aš noriu pasakyti, kad būtis viena prasme – tai būtis sujungta su materija, o kita – vien tik daikto būtis), tai būtytys, apie kurias kalbama pirmąją prasme, paveikios nykimui (kadangi atsiradimui – taip pat), o daikto būčiai taip nebūna, kad ji išnyktų (kadangi ir atsiradimo ji neturi; juk atsiranda ne buvimas namu, o būtent šituo namu) <...> o pojūčiais patiriamoms vienetinėms būtytims, todėl ir nėra nei apibrėžimo, nei įrodymo, kadangi jos turi materijos, kurios prigimtis tokia, kad ji gali būti ir nebūti“ [Met. VII 15 1039b20–1040a5].

²⁰ Pačioje būtyje nėra nei tiesos, nei melo, bet jų šaltinis, kaip ir prielaida protui išsakyti teisingai ar me-

Aktualizuotos materijos (daikto-reiškinio) postulavimas siekiant suvienyti jo λογος (t. y. pačią daikto būties esmę) su jo daiktiškumu, neišsprendžia pagrindinės problemos – daikto, kaip reiškinio, prieštaringumo, nepanaikina jo turinio „nebūties“ elemento, o tik priskiria jį materijos potencialumui. Todėl akivaizdu, kad vienetinės būtytys – pirmosios būtytys, per kurias egzistuoja bendrybės, netenkina aukščiausios būties kriterijų, o griežtai vertinanti – netenkina ir Aristotelio būties, t. y. tapatumo, dėsnio. Ir toks daikto nevienprasmiškumas implikuoja aukščiausias būties formas. Tačiau Aristotelio netenkina Platono triada. Taikydamas potencialumo ir aktualumo sąvokas, jis atskiria būties formas – potencialiai galima pirmąją vienetinę būtį ir aktualiai egzistuojančią aukščiausiąją būties formą – pirmąją judintoją, save mąstantį protą (νοος)²¹, užbaigiantį visą ontinę Aristotelio struktūrą. Būties pažinimas, vykstantis dviem priešingomis kryptimis – priežasties ir tikslo, abiem atvejais randa tą pačią amžinąją aktualybę – visa ko tikslą ir priežastį [Met. XII 7]. Aristoteliumi, kaip ir Platonui, daktai-reiškiniai, o tiksliau, jų esmės (λογος) [Met. XII 7], yra nuorodos į pačią aukščiausiąją būties formą, amžinai veiklų protą²², kurio veikla tobuliausia, t. y. mąstymas, ir kurio veiklos ob-

lagingai, yra ta tuščia esamybės sfera, kurios Aristotelis nesutapatina nei su bendrybe, nei su atskirybe (2, 95).

²¹ Kalbant apie „potencialiai galima pirmąją būtį“, turima omeny tai, kad ji gali būti, o gali ir nebūti [Met. VI 15], atskiriant nuo būtinos nelaikiškos aktualybės.

²² Tuo pagrindu Aristotelis kritikuoja Platoną su Leukipu, pripažįstančius amžiną veiklą, tačiau nenurandančius nei veikėjo, nei priežasties, nei pačios pradžios, kadangi jie taria esant sielą vėlyvesnę už judėjimą ir prasidedančią kartu su Visata [Met. XII 6 1071b33–1072a3]. Tai tik patvirtina, kad Aristotelio νοος, kaip Pirmasis judintojas, yra ir Pasaulio siela (4, 90).

jektas vertingiausias – pats Absoliutas²³. Tai gi Aristotelis, kaip ir Platonas, galiausiai pripažįsta egzistuojantį Absoliutą, kaip visa ko būties kūrėją ir pradą, implikuotą į jo filosofinės sistemos prielaidas kaip Universumo harmonijos ir galimybės jį pažinti garantą.

Vengimas pripažinti dialektinį priešybių ryšį, kaip nusakė A. Losevas, „sujungti visa, kas egzistuoja, į neišskiriamą vieningumą“ sąlygojo potencialumo ir aktualumo sąvokų vartojimą, tačiau kraštutinių jų raiškos formų – absoliučios aktualybės ir visiškos potencialybės – tarpusavio santykį galima vertinti tik kaip dialektinį, nors Aristotelis ir nepripažįsta jų kaip priešybių. Tačiau būtent aristoteliška „amžina aktualybė“ paradoksaliai tampa tuo, kas sujungia idėją su materija, o kalbant jo paties terminais, aktualybę – su potencialija. Aristotelis, siekdamas formalizuoti veikimą ir kitimą, stengiasi griežtai atskirti veiklų nuo pasyviojo pradžius, negaili kritikos ankstesniems filosofams dėl jų nesugebėjimo skirti veikiančiojo nuo patiriančiojo poveikio. Tačiau galų gale jo paties „*Pasaulinis protas*“ tampa savo paties mąstymo objektu, suvienydamas abu pradus (aktyvųjį ir pasyvųjį) ir šia prasme tapdamas „aktualia begalybe“²⁴ ir taip įgydamas herakleitiškojo *λογος* bruožų. Predikatai, kuriuos jis suteikia *Pasauliniam protui* (veikimas, gyvenimas, malonumas etc.), tik su-

stiprina įspūdį, kad turimas galvoje Absoliutas yra Demiurgas, kurias iš savęs save mąstydamas. Materija – potencialumas jam yra būtinos savirealizacijos erdvė, kurią jis pripildo įvairiais būties lygmenimis. Tad, kaip ir Parmenidui („būtis išsiskiria esinyje“ [B8, 35]), Aristoteliui aukščiausiu ontiniu lygmeniu aktyvusis ir pasyvusis pradai susitapatina²⁵, o „pirmosios būties“ negali turėti priešybių [Phys. I 6 189a], nes būtų ir Absoliuto veiklos prieštaravimas. Tai gi materija, kaip amžinoji potencialija, kaip dieviškasis pradus, pakeliama į aukščiausią būtį, dalyvauja kūrimo akte (Phys. I 9 192a), sąlygoja erdvių ir laikinių formų, vienetinių būčių, turinčių savo *λογος* [Met. VII 15 1039b20], t. y. savo prasminę struktūrą, atsiradimą.

Matyt, išskirtinis Aristotelio Absoliuto bruožas, skiriantis jį nuo aukštesniųjų, yra tas, kad pats Absoliutas yra mąstymas, ir universumas, kaip jo mąstymo produktas, turi būti neprieštaringas. Tokį ir stengiasi jį parodyti Aristotelis, išskirdamas įvairius ontinius lygmenis, kuriems aprašyti sukuriamas sudėtinga sąvokų sistema: „<...> mes tvirtiname, kad būtis negali būti priešybė būčiai“ [Phys. I 6 189a33] (vienu universumo ontiniu lygmeniu tuo pačiu metu ir tuo pačiu aspektu, nes tai reikštų Kūrėjo kompromitaciją). Blogio, kaip neišbaigtumo, problema, kaip formos stoka (*στερησις*), lieka

²³ „O mąstymas, koks jis yra pats savaime, nukreiptas į geriausią savaime, o aukščiausias mąstymas – į aukščiausią. O protas per bendrumą minties objektui mąsto pats save: jie tampa minties objektu, <...> taip, kad protas ir jo objektai – vienas ir tas pats. Kadangi tai, kas pajėgus apimti minties objektą ir būtį yra protas; o veiklus jis, kai įvaldo minties objektą. <...> Ir gyvenimas tikraja to žodžio prasme yra jam būdingas, kadangi proto veiklumas – tai gyvenimas, o Dievas yra gyvenimas <...>“ [Met. XII 7 1072b18–28].

²⁴ Ši posakį vartojame ta prasme, kad aktualizuota materija, anot Aristotelio, negali būti begalinė, kadangi ji skleidžiasi erdvėje ir laike, tad turi būti ribota. Pirmajam judintojui toks apibūdinimas taip pat netinka, kadangi jis yra už „ribotumo“ sąvokos galiojimo sferos. Tad šiuo atveju kalbame apie protą kaip paradoksaliai turintį begalinę materiją, o tiksliau – vienijantį potencialiją – materiją su aukščiausia forma – pačiu savimi.

²⁵ „Jis tampa minties objektu, susiliedamas su juo ir mąstydamas apie jį, taigi protas ir tai, apie ką jis mąsto, yra vienas ir tas pats“ [Met. XII 7 1072b22].

gana neaiški. Atrodo, pats Aristotelis neturi konkretaus požiūrio šiuo klausimu²⁶: logio kilmė gali būti išvelgiama materijos, kaip potencijos, nevienareikšmiškume.

Savimąstas Absoliutas – savirealizuojas Absoliutas, savipažįstas Absoliutas. O kadangi pažinimas – tam tikra turėjimo rūšis [Met. XII 7 1072b], galima sakyti, savivaldą Absoliutas. Tai tobuliausia veikla – savipažinimas, „išplėtimas“²⁷, „įbūtinimas“ visais įmanomais modais.

Nematerialios aktualybės ir potencialios galimybės ryšys neturėtų stebinti – Aristotelis priklauso epochai, kurioje dar neegzistuoja radikali priešprieša *dvasia-materija* tokiais tradicijai, kai, atrodo, nepateisinamas

²⁶ „<...> negali egzistuoti nei vienas vienintelis elementas, nei daugiau kaip du ar trys nuspręsti du ar trys jė, kaip pasakėme, labai sunku“ [Phys. I 6 189b29] (kalbama apie substratą ir priešybes. Šiuo atveju – materiją, formą, stoką).

²⁷ Analitinės psichologijos duomenys leidžia daryti tokią prielaidą, traktuojant šį procesą kaip individualizacijos, sąmonės plėtimosi procesą, apimant naujas „potencialiai“ esančias, tačiau sąmonei nežinomas, t. y. „aktualiai“ neegzistuojančias, sritis. Šiuo atveju Aristotelio mokymas apie aktualybę ir potenciją siejasi su mitologiniais „tamsos“ ir „šviesos“ – dvasios įvaizdžiais, kuriuos psichologijoje atitiktų sąmonės „neiforminta“ psichikos dalis pasąmonė ir sąmonė kaip Ego savęs pažinimo produktas, semiantis savo kūrybines galias būtent iš pasąmonės, kuriam sąmonė – tik vienas iš psichikos modų. Psichologiniu požiūriu Aristotelio „aukščiausios būties“ savimąstymą galima traktuoti kaip „psichinės realybės“ projekciją išorėn, demonstruojančią sąmonės diferenciaciją. Tariant „psichinės realybės“ pirmumą pažinimo prasme „išorinės realybės“ atžvilgiu, manytina, kad, atsirandant opozicijai *sąmonė – reiškinys*, kyla opozicija *dvasia – materija*. Jų kilmės priežastis – psichikos integracinės funkcijos praradimas.

²⁸ Materijos, kaip substrato nevienareikšmiškumas, būdingas antikiai. Jai svetimas naujųjų amžių objekto – subjekto santykis, todėl ir pati materija dalyvauja aktualizacijoje substancionaliai. Šia prasme Aristotelio nuostata veikiančiojo ir veikimą patiriančiojo atžvilgiu [De anima II 2 414a] yra labiau archajinė nei moderni, t. y. galima išvelgti tam tikrą veikiančiojo ir poveikį patiriančiojo vieningumą, kurį nusako ir atitinkamas Aristote-

lio terminų „tarpinių elementų“ buvimas daiktuose-reiškiniuose vien dėl to, kad pirmieji suvokiami tik kaip kūniški. Tad materija-potencija nėra supriešinama su forma-aktualybe nei pirmųjų būčių, nei aukščiausiam ontiniu lygmeniu, o sudaroma kita opozicija: forma – stoka²⁸.

Entelechija, kurią dažnai Aristotelis vartoja ir energijos-aktualybės prasme, suvoktina kaip procesas, vykstantis įvairiais universumo lygmenimis ir ta pačia kryptimi: aukščiausiu – kaip amžinoji Absoliuto veikla – savęs pažinimas, t. y. „grįžimas į save patį“²⁹, o žemesniu ontiniu lygmeniu – materijos siekis formalizuotis, o formos – materializuotis, taigi Absoliutui savirealizuojan-

lio terminas – *entelecheia*, išbaigtumo siekiamybės tikslingumas (anot Oweno, šis terminas kildintinas iš *entelecheia* – pastovumas, nenutrūkstamumas) ir kuriam galima išvelgti tam tikrą herakleitiškojo *λογος* reminiscencijų. Todėl M. Heideggeris rašo: „Ta *ενεργεια*, apie kurią Aristotelis mąsto kaip pagrindinį to *εον* bruožą (energija ir entelechija Aristotelio raštuose dažnai vartojami kaip sinonimai (2, 101) – V. R. L.), ta *ιδεια*, apie kurią Platonas mąsto kaip apie pagrindinį su-dalyvavimo bruožą, tas *λογος*, apie kurį kaip pagrindinį dalyvavimo bruožą mąsto Herakleitas, tas *χρεια*, kurį Anaksimandras mąsto kaip apie dalyvaujantį su-dalyvavime, išsako tą patį <...>, tačiau seka tokia būties epocha, kurioje *ενεργεια* verčiama per actualitas. Graikiškumas subyra ir reiškiasi iki pat mūsų dienų tik romėnišku apiforminimų. Actualitas tampa tikrove. Tikrovė tampa objektyvumu. Bet ir jis savo ruožtu, kad liktų savimi, dar reikalauja daiktiškumo savo dalyvavimo bruožuose. Tai yra prezencija įspūdžio prezencijoj. Lemiamas posūkis būties, kaip *ενεργεια*, likime yra perėjimas į actualitas“ (2, 67). Tokį Heideggerio požiūrį galima vertinti kaip per daug radikalų, tačiau neabejotina tai, kad jis išvelgė visus išvardytus filosofus vienijantį fenomeną – praloginio mąstymo elementus jų ontologinėse sistemose. Kritinį Heideggerio požiūrį į tai, ką jis vadina actualitas, lemia specifinis jo būties traktavimas, reiškinio, kaip „objekto“, neigimas ir bandymas išvelgti reiškinyje ne tik kauzalinio ryšio grandinės jungiamąjį elementą – kažką, kas suvokiama tik kaip funkcija, o tai, ką archajinis mąstymas išvelgia hierofanijoj.

²⁹ Procesas gerai žinomas gnosticizme ir alchemijoj. Jį simbolizuoja uroboras – gyvatė, ryjanti savo uodegą.

tis kiekviename būties mode. Aristotelio bandymai atsiriboti nuo tokios „vienybės dialektikos“, siekis formalizuoti ontologiją įvedant skirtingos būties sampratas vis dėlto nepadedą išvengti tam tikro participacinio vieningumo aukščiausiu ontiniu lygmeniu ir pasireiškiančiame pirmiausia kryptine veikla – entelechija, kuri ir yra tas vieniąntis pradas³⁰. Ir šiuo požiūriu natūraliai išskyla laiko ir erdvės klausimas. Juos Aristotelis pirmiausia suvokia per veikimą, nes per jį egzistuoja judėjimas, o kadangi veikimas yra amžinas, tai amžinas ir judėjimas³¹. Laikas Aristoteliui – judėjimo matas [Phys. IV 11 219b5–10]. Taigi jam paveikios yra tik pirminės būtytys – įforminta materija, kurią laikas veikia per aktualizaciją³². Šiuo aspektu laikas ir erdvė yra tapatūs. Tiek vienas, tiek kitas „atsiranda“, tiksliau įgyja struktūrą, t. y. iš potencialios būsenos pereina į aktualią, realizuojasi pačiame „įforminimo“ procese. Dėl to atsiranda dviprasmiškumo ir prieštarų: kaip substratas laikas ir erdvė, yra tapatūs, o kaip būtytys skirtingi [Phys. IV 11]. Taigi susiduriame su naujo požiūrio į erdvės ir laiko struktūrą užuo-

mazga – galima įžvelgti dekartiškos erdvės ir laiko homogeniškumo šaknis, t. y. tokios erdvės ir tokio laiko, kurie potencialiai tapatūs sau bet kurioje vietoje ir bet kuriuo metu³³, o Aristotelio sistemos požiūriu gali būti lyginami su materija (Aristotelis kritikuoja tuos, kurie teigia, kad erdvė ir materija yra tas pats). Nors tokia erdvė ir laikas yra „nekūrybingi“, t. y. iš jų niekas negali atsirasti, tačiau jie jau įgyja „egzistavimo kažkuria prasme“ galimybę. Bet Aristoteliui erdvė ir laikas egzistuoja tik su pirmosiomis būtytytėmis: „<...> laikas neegzistuoja be pokyčių“ [Phys. IV 10 218b20]. Tad begalinė Absoliuto veikla gali būti pavadinta pastoviu laiko ir erdvės kūrimu. Šiuo atveju materija, kaip potenciali, yra ir aktualizacijos procese atsirandanti vieta, kuri negali būti begalinė. Ji tėra aktualizauta potenciali – vienas hierofanijos aspektų. Tad erdvė, kaip baigtinių dydžių suma, taip pat baigtinis dydis³⁴. Kaip ir ikisokratikai, Aristotelis įžvelgia tam tikrą laiko ir erdvės vienybę – juos sieja judėjimas (Phys. IV 4 212b30], tačiau, antra vertus, vieta, būdama daikto-reiškinio riba, egzistuojanti kartu su aktualizauta ma-

³⁰ „<...> turi būti toks pradas, kurio būtytis (ουσια) – veikia. O be to, tokios būtytys turi būti be materijos: juk jos privalo būti amžinos, jeigu tik yra kas nors amžino; taigi jos turi būti veiklios“ [Met. XII 6 1071b20–23].

³¹ „Ir iš tiesų būtytis (ουσια) yra pirmos tarp esančiųjų, o jei visos jos laikinos, tai viskas laikina. Bet neįmanoma, kad judėjimas arba atsirastų, arba sunyktų (nes jis buvo visada), taip ir laikas negali atsirasti arba sunykti: juk jei nėra laiko, tai negali būti nei „anksčiau“, nei „vėliau“. Vadinasi, judėjimas nepertraukiamas taip pat, kaip ir laikas: nes arba laikas yra tas pat, kas ir judėjimas, arba tam tikra judėjimo savybė“ [Met. XII 6 1071b6–10].

³² „<...> kadangi kiekvienoje giminėje skyrėme [esančius] aktualiai ir potencialiai, tai judėjimas yra esančio aktualybė potencialiai <...>“ [Phys. III 1 201a10–12].

³³ Aristotelis netgi pripažįsta laiko pasikartojimo galimybę: „Ar laikas bus visuomet skirtingas, ar pakartotinai toks pats? Aišku, kad koks bus judėjimas, toks bus ir laikas: jei jis [judėjimas] kada nors taps tiksliai toks pat ir vieningas, ir laikas bus tas pats, jei ne – nebus“ [Phys. IV 13 222a32–35].

³⁴ „Jeigu [Visatos dalys] begalinės [pagal skaičių] paprastos, tai ir vietų bus be galo daug, ir elementų skaičius taip pat begalinis. Jeigu tai neįmanoma, ir vietų skaičius ribotas, tuomet būtina ir visumai būti ribotai, kadangi neįmanoma, kad vieta ir kūnas nesutaptų, nes visa vieta negali būti didesnė negu tuo pačiu metu gali būti kūnas (šiuo atveju kūnas nebūtų begalinis) nei kūnas už vietą [ir gausis, kad] bus kažkokia tuštuma, arba kūnas iš prigimties sugebės būti niekur“ [Phys. III 5 205a29–36].

³⁵ „<...> vieta [egzistuoja] kartu su kūnu, kadangi ribos egzistuoja kartu su tuo, ką jos riboja“ [Phys. IV 4 212b29].

terija, dingsta išnykstant pačiam daiktui³⁵. Šia prasme laikas yra priešiškas erdvei, kaip vietų – materializuotų formų, visumai³⁶.

Taip Aristotelio erdvė ir laikas gali būti laikomi akcidentalio Absoliuto veiklos – savikūros rezultatu, žemiausio ontinio statuso būties modų – erdvinių-laikinių „pirmųjų esmių“, išsemiančių savo „įsibūtinimo“ galimybes veikiant causa finalis aktualizacijos metu, – atsiradimu ir sunykimu. Herakleitiško λογος dinamizmo pilnatvės Aristoteliiui išsaugoti nepavyksta, ir jo Absoliutas vis dėlto ribojamas parmenidiškos būties. Universumo struktūra įgyja vieningumo, nebelieka radikaliuos parmenidiškos ar platoniškos priešpriešos „būtis – nebūtis“, „idėja – materija“. Aristotelio Pirmasis judintojas sujungia šiuo Universumo sandus, jam materija ir forma yra tik specifiniai veiklos aspektai. Skirtingai nuo herakleitiškojo, šis universumas įgyja tikslingumo, lemiamo pradžios ir pabaigos – Pirmojo judintojo, „aktualiosios begalybės“, materijos siekinio ir tikslo³⁷. Ir nors Aristotelis teigia egzistuojant tik primąsias esmes, tačiau grynųjų formų atžvilgiu jų būtis lieka priekaištinga, o Absoliuto atžvilgiu – akcidentinė.

Tad Aristotelio universumo struktūroje galima išvelgti tolimesnę erdvinio-laikinio

---

³⁶ „Tam tikru aspektu daiktai yra veikiami laiko <...>, kadangi laikas pats savaime greičiau yra sunykimo priežastis: jis yra judėjimo skaičius, o judėjimas skurdina [esantį] jos pačios atžvilgiu“ [Phys. IV 12 221 a30–221b].

³⁷ Heraklito εκτροποςζ ir κατακλυσοζ taip pat gali būti traktuojami kaip posūkio taškai – savotiški tikslai. Tačiau Aristotelis kuria „naująją metafiziką“, akcentuodamas, kad pagrindinių priežasčių elementai yra causa finalis ir causa effectiois. Ir tai, palyginus su anksčiau mokymais, yra „metafiziškiausi“ jo metafizikos elementai.

³⁸ Parmenidui „niekis“ – apgaulingas vardas, tačiau jis kai kuriais bruožais, o būtent kūrybinio pradu, primena Aristotelio materiją.

pasaulio sando kompromitaciją, plotiniškosios emanacijos netobulumą. Vieningas universumas Aristoteliiui galiausiai lieka Absoliuto epifanija, užpildančia visus ontinius būties lygmenis. Nors nieko sąvoka Aristoteliiui neegzistuoja, jis postuluoja buvimą potencialiai, visiškai sekdamas graikų tradicija³⁸, tačiau jo metafizikoje, o tiksliau, „potencialumo“ sąvokoje, jau galima išvelgti krikščioniškosios paradigmos, supriešinančios „būtį“ ir „nieką“, užuomazgų. Įdomu, kad aukščiausio ontinio lygmens vyksmas – pastovus Absoliuto veikimas – kartojamas žemesniais lygmenimis.³⁹ Bet to vyksmo rezultatas – „pirmosios esmės“ – yra akcidentalus, o per tai pats tikslas – materijos siekis formalizuotis, o formos – materializuotis – įgyja akcidentalumo, nebūties bruožų. Taigi Absoliuto veiklos mėgdžiojimas žemesniuose būties moduose pasirodo turįs negacijos – savineigos elementų.

Aristotelio įtaką vakarietiškos paradigmos formavimui sunku pervertinti. Statiškam parmenidiškos būties ar platoniško idėjų pasauliui jis iškėlė kaip alternatyvą dinamišką Pirmojo judintojo, kuriame būtis yra judėjimas, tobuliausioji judėjimo rūšis – savęs mąstymas, taigi pažinimas ir kūrimas, pasaulėvaizdį. Tai gali būti traktuojama kaip mitologinio kosmogenezės ir universumo variančio patobulinimas. Aristotelio metafizi-

---

³⁹ Makrokosmoso struktūros pasikartojimas mikrokosmose – graikiškojo kosmocentrizmo poveikio rezultatas. Taip Platonas šį pasikartojimą išvelgia kosmoso, valstybės ir žmogaus struktūros panašume, Aristotelis – trijų ontinių lygmenų vyksmo panašume. Tai apskritai gali būti vertintinas kaip archajinio pasaulėvaizdžio derivatas. Skylant erdvėlaikiui į erdvę ir laiką, kosminio vyksmo pakartojimas taip pat pasidaro tiek erdvinis, tiek laikinas. Kuo labiau abstrahuojami bei išskiriami erdvė ir laikas, tuo aiškiau juose galima išvelgti laikinų ar erdvinų sąsajų su kosminiu vyksmu, kol galiausiai tas skilimas vėl sumyksta „grynosios dvasios metafizikoje“ – taip gali būti pavadinta Leibnizo monadologija.

koje akcentuojamas „intelektualusis“ kosmogenezės aspektas. Kosmosas – tai save apmąstančio Absoliuto minčių „materializuotas atspindys“. Hegelio išgarbstytas Anaksagoro vouč kosmosui svetimas, „išorinis“, jis tėra „kosmoso tvarkytojas“. Aristotelio save mąstantis Absoliutas pasirodo ir kaip pastovus kosmoso kūrėjas, kuriam

šis kūrimo procesas yra racionalus tikslas ir būdas, žinomas jau ir seniausiose tradicijose: tai savęs mąstymas, pažinimas, taigi grįžimas į save. Šio veiksmo kartojimas žemiausiais ontiniais lygmenimis taip pat turi tikslą – maksimalų „išsiskleidimą būtyje“, t. y. aktualizaciją.

Literatūra

1. Аристотель. Сочинения в четырех томах. Москва: Мысль, 1976–1984.

2. Хайдеггер М. Разговор на проселочной дороге. Москва: ВШ, 1991.

3. Доброхотов А. Л. Категория бытия в классической западноевропейской философии. Москва: МГУ, 1986.

4. Лосев А. Ф. ИАЭ. Аристотель и поздняя классика. Москва: Искусство, 1975.

The primary mover and the problem of universal unanimity

Summary

The realization of Platonic stratified universality image arises difficulties to set a unifying foundation. Scrutinizing the meaning of the phenomenon and idea Aristotle solves their interrelation by introducing notions of potential and actual existence and relating those two existential modes in the highest actuality of Primary

mover. Material and form are the specific aspects of Primary mover's activity, Universal components unified in actual infinity (this way the Primary mover can be called). That is Aristotle considers the unanimous Universal as an epiphany of Absolute filling up all the ontic existence levels.